

УДК 37 (09) (477)

Коляда Н.М.

доцент кафедри соціальної педагогіки та історії педагогіки
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

ДИТЯЧИЙ РУХ ЯК СЕРЕДОВИЩЕ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ: ВІД МИНУЛОГО ДО СУЧАСНОСТІ

Нові соціально-педагогічні реалії сьогодення зумовлюють підвищення уваги наукової громадськості до проблем соціального виховання як процесу та результату цілеспрямованого впливу на людину для оволодіння і засвоєння нею загальнолюдських та спеціальних знань, соціального досвіду з метою формування позитивних ціннісних орієнтацій, соціально значущих якостей [4, 847]. Соціальне виховання забезпечується суспільством і державою, зокрема, у спеціально створених для його здійснення організаціях. Серед них важливе місце займає дитячий рух – соціально-педагогічна реальність сьогодення, специфічне середовище соціального виховання.

Дитячий рух є природнім, відносно самостійним процесом входження дитини у світ дорослих з метою реалізації потреби у так званому „дорослішанні” через різноманітну соціально значиму, доступну, діяльність (самодіяльність, самоорганізацію), яка приваблює новизною ідей, особистістю дорослого, конкретністю результатів.

Дитячий рух, що виявляє суспільно спрямовану самодіяльність дітей, має значний соціальний та виховний потенціал. Дитячі громадські організації, об'єднання та інші структури дитячого руху виступають своєрідною «школою життя», первісним осередком набуття дитиною соціального досвіду в пошуку свого місця у досить мінливому, жорсткому та стратифікованому суспільстві. Вони дають можливість дитині зорієнтуватись у системі соціальних зв'язків, опанувати механізмами регуляції соціальної поведінки, здійснити аналіз

власних можливостей та реалізувати їх [3, 11]. До того ж дитяча громадська організація – це єдина соціальна інституція суспільства, вступивши до якої діти діють від власного імені, приймають власні рішення у своїх інтересах; вони мають реальну можливість самовиховання, саморозвитку; поряд з ними існує педагогічна підтримка, яка обумовлена співпрацею, співдружністю, передачею соціально-громадського досвіду дорослих дітям [2, 5].

Соціально-педагогічно-організований дитячий рух є рівноправним партнером взаємодії державних та громадських освітніх структур, а підвищення ролі дитячих громадських організацій і об'єдань в системі виховання – умовою модернізації вітчизняної системи виховання та освіти ХХІ ст.

На різних історичних етапах розвитку суспільства дитячий рух як специфічний соціокультурний феномен накопичив унікальний досвід виховної діяльності дитячих громадських структур, який представлений у документах, програмах, історико-педагогічних дослідженнях, навчальних посібниках, методичній літературі і т.п.

Основне завдання історико-педагогічного дослідження полягає в переосмисленні історичного виховного досвіду дитячого руху з позицій сучасної теорії виховання та обґрунтуванні педагогічної концепції діяльності сучасних дитячих громадських структур у системі соціального виховання підростаючого покоління в нових соціокультурних умовах.

Дослідники виділяютьтакі основні періоди розвитку історіографічної та джерельної бази вітчизняного молодіжного (та дитячого) руху: друга половина ХІХ ст. – 20-ті роки ХХ ст.; 20-ті – початок 30-х років ХХ ст.; початок 30-х – кінець 50-х років ХХ ст.; кінець 50-х – 60-ті роки ХХ ст.; 70-ті – 80-ті роки ХХ ст.; Кінець 80-х років ХХ ст.

Незважаючи на те, що вивченням молодіжної комсомольської проблематики в колишньому СРСР займалося декілька тисяч дослідників (опубліковано тисячі статей, видано сотні брошур, монографій, захищено понад 1000 дисертацій), ні в українській, ні в загальносоюзній історіографії не було

жодного комплексного дослідження молодіжного, тим більше дитячого руху. До того ж на їхній методології позначився класовий підхід до аналізу явищ і в сучасних умовах дитячий рух як соціально-педагогічний феномен потребує нового відрефлексування.

Протягом останнього десятиліття з'явилося ряд досліджень, присвячених різним аспектам даної проблеми. У них зроблено спробу об'єктивно та неупереджено розглянути історію розвитку дитячих і молодіжних організацій.

Різними аспектами діяльності сучасних дитячих та молодіжних організацій в Україні присвячені дослідження Н. Онищенко, Ю. Поліщука, С. Харченка та ін. Серед сучасних досліджень значну частину становлять наукові розвідки, які безпосередньо стосуються організації педагогічного процесу в системі скаутингу – О. Бондар, С. Диба, Ю. Жданович, Я. Луцький, П. Мартин, В. Окаринський, Ю. Поліщук, М. Окаринський, Б. Савчук, О. Сич, М. Чепіль; Л. Ярова та ін.

Заслуговують на увагу навчально-методичні посібники стосовно організації дитячого руху. Зокрема, довідник-посібник лабораторії дитячих об'єднань Інституту проблем виховання АПН України «Дитячі об'єднання України у вимірах минулого та сучасного» (авторський колектив: Р. Охрімчук, Л. Шелестова, О. Кравченко, О. Бондарчук, А. Зайченко) [3], навчально-методичний посібник «Дитячі громадські організації» (2004) (Л. Мазуренко) та ін. [2].

Глибокий аналіз молодіжного (зокрема дитячого) руху України, його місця у здійсненні державної молодіжної політики здійснено у збірниках, виданих Українським науково-дослідним інститутом проблем молоді (Головенько В.А. Корнієвський А.О. «Український молодіжний рух: історія та сьогодення», 1994 [1]), Українським національним комітетом молодіжних організацій та Українським інститутом соціальних досліджень («Молодіжний рух України: історія та сучасність», 1998), Центром суспільно-політичних досліджень Національного університету «Києво-Могилянська Академія»

(О. Корнієвський, В. Якушик «Молодіжний рух та політичні об'єднання в сучасній Україні», 1997 [5]).

Значний інтерес становлять сучасні праці російських учених-дослідників дитячого та молодіжного руху (Л. Алієва, М. Басов, М. Богуславський, Л. Борисова, А. Волохов, Л. Грибанова, В. Григорова, В. Кудінов, Ю. Кудряшов, Л. Легошина, Р. Литвак, Е. Мальцева, М. Рожков, Л. Романенкова, О. Романов та ін.).

Не менш важливими є розвідки щодо діяльності сучасних дитячих і молодіжних організацій в Україні та зарубіжних країнах (М. Баяновська, Л. Гордієнко, Д. Малков, С. Чернета).

Аналіз вітчизняних та зарубіжних досліджень з даної проблеми дає підстави стверджувати, що дитячий рух – соціальне, психолого-педагогічне, історичне явище, що має значний вплив на особистість дитини, – не набув достатнього вивчення з ряду об'єктивно-суб'єктивних причин.

Таким чином, можна говорити про певну фрагментарність у плані дослідження розвитку дитячого руху як середовища соціального виховання на різних історичних етапах. До того ж дитячі громадські структури в основному розглядаються як педагогічна система, а її соціальній сутності не приділяється достатньої уваги. Дитячий рух як соціально-педагогічна реальність, особливий суб'єкт виховного середовища досі не розглядався.

Актуальність дослідження полягає в необхідності ґрунтовного наукового осмислення, творчого та практичного використання різнопланового соціально-виховного досвіду дитячого руху.

Мета статті – висвітлення окремих аспектів історико-педагогічного досвіду дитячого руху як середовища соціального виховання, різних підходів до його визначення та періодизації.

У дослідженні даної історико-педагогічної проблеми існують спірні моменти. Зокрема, щодо систематизації історіографічної та джерельної бази дослідження, належності дитячого руху до молодіжного як його складової,

визначення вікових меж членів дитячих громадських структур, періодизації розвитку вітчизняного дитячого руху, і, власне, визначення самого поняття „дитячий рух”. Зупинимося коротко на кожному з них.

Історія розвитку дитячого руху в Україні протягом другої половини ХІХ ст. – ХХ ст. означена доробком кількох генерацій вітчизняних педагогів, громадських та культурно-освітніх діячів. Однак, проблемним у систематизації історіографічної та джерельної бази дослідження є, по-перше, частковий аналіз дитячого руху як складової молодіжного – своєрідної політичної системи суспільства, яка включає в себе ряд підсистем (організаційно-інституційну, регулятивну та інформаційну); по-друге – відсутність єдиного підходу до самого предмета дослідження (наприклад, у словнику «Детское движение» (М.-Мінськ, 1998) подано більше 10 визначень поняття „дитячий рух”).

Більшість вітчизняних та зарубіжних дослідників вважають, що дитячий рух включає в себе лише громадські об'єднання дітей. А переважна більшість представників радянської історіографії взагалі відносили сюди тільки одну організацію – піонерську.

Проте дитячий рух – це загально-соціальне явище, що має свою специфіку, структуру, охоплює велику групу дітей та підлітків на засадах спільної діяльності, сприяє самовираженню, самовизначенню та соціалізації особистості. Дитячий рух – це одна з форм соціально значущої активності дітей за участі дорослих, які у процесі виховної взаємодії допомагають дітям організувати їхню діяльність.

У сучасних умовах дитячий рух як середовище соціального виховання потребує нового відрефлексування.

Більшість сучасних вітчизняних дослідників вважають, що дитячий рух, хоч і має певну самостійність, утім, є складовою молодіжного руху. Насамперед, це пояснюється тим, що поняття «діти» і «молодь» визначені неоднозначно. Відповідно до Конвенції про права дитини (1989 р.) дитиною вважається особистість у віці до 18 років. Відповідно до Закону України «Про

сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» (1993 р.) особистість, яка досягла віку 14 років, віднесено до категорії «молодь». А Закон України „Про молодіжні та дитячі громадські організації” (1998 р.) визначає дитячі громадські організації як об’єднання громадян віком від 6 до 18 років, а молодіжні – відповідно від 14 до 28 років (з березня 2004 р. – 35 років). У віковій періодизації, що її пропонує психологічна наука, також відсутній загальноприйнятий підхід.

Крім розмитості вікових меж, при визначенні понять «діти» та «молодь» є й інші чинники, які роблять практично неможливим розмежування дитячого та молодіжного рухів. Так, відповідно до статутних положень деяких молодіжних організацій, їх членами можуть бути молоді люди віком від 14 років. Деякі молодіжні організації мають у своєму складі підструктури, до яких залучено дітей 5-6-річного віку. Крім цього, багато організацій, що називають себе дитячими, мають у своєму складі молодих людей старших 18 років [3, 13].

Становлення та розвиток вітчизняного дитячого руху – це процес взаємозв'язку та взаємообумовленості основних його етапів. Сьогодні дослідники дитячого руху опираються на періодизацію, розроблену дослідниками українського молодіжного руху (В. Головенько, О. Корнієвський та ін.), відповідно до якої історія дитячого та молодіжного руху складається з таких основних періодів:

- *перший* – період зародження українського молодіжного руху: з кінця XVI ст. (поява перших молодіжних об’єднань, діяльність яких пов’язана з церковними братствами) до кінця XIX ст. (активна діяльність гуртків, громад української молоді, студентських земляцтв);

- *другий* (для Радянської України – з початку XX ст. до середини 20-х років XX ст.; для Західної України – з початку XX ст. до кінця 20-х років XX ст.) – період становлення і масового розвитку різноманітних громадських структур дитячого та молодіжного руху;

- *третій* (для Західної України, Буковини та Закарпаття – з середини 20-х

років ХХ ст. до середини 80-х років ХХ ст.; для УРСР – з початку 40-х років ХХ ст. до середини 80-х років ХХ ст.) – період діяльності в дитячому та молодіжному русі лише двох організацій – комсомольської та піонерської, які виконували роль громадської молодіжної та дитячої організації, філії комуністичної партії та здійснювали державні функції;

- *четвертий* (з середини 80-х років ХХ ст. і донині) – період відродження в українському дитячому та молодіжному русі різноманітності громадських об'єднань, становлення державних структур, що займаються створенням та реалізацією молодіжної політики, упровадженням необхідної правової бази розвитку молодіжного та дитячого руху [1, 8].

Проте, на нашу думку, дитячий рух потребує окремої, власної періодизації, оскільки є відносно самостійним соціокультурним явищем, що має свою історію, передумови виникнення та етапи становлення і розвитку. Вивчення історико-педагогічного досвіду вітчизняного дитячого руху дасть можливість визначити специфіку, істотні інновації, фактори конкретної історичної реальності дитячого руху на кожному з етапів його становлення та розвитку як середовища соціального виховання.

В цьому плані заслуговують на увагу наукові розвідки членів Асоціації дослідників дитячого руху (Росія), які обґрунтували 2 підходи до періодизації дитячого руху. В основі першого – історія держави, тих явищ, які так чи інакше впливали на розвиток дитячого руху (І. Гордін, Л. Алієва, В. Кудінов, І. Руденко). Другий підхід базується на процесі інституалізації дітей та підлітків, формі їхнього об'єднання (Т. Трухачова, О. Кирпичник).

- Необхідність у виробленні окремої періодизації зумовлена ще й тим, що сьогодні стали відомі ряд прикладів своєрідних форм самоорганізації дітей, що проявилися на арені світової історії задовго до зародження дитячого комуністичного руху. Це підпільні гуртки школярів, громади української молоді, студентські земляцтва (так звані дитячо-молодіжні об'єднання, до складу яких входили і діти) і т.п. [6; 7]. Хронологічно діяльність цих дитячих

структур не „вписується” в загально прийняту періодизацію дитячого та молодіжного руху.

У чому ж полягає сутність поняття „дитячий рух”? На різних етапах розвитку педагогічної науки йому давалися різні дефініції, які залежали від багатьох факторів. До того ж однастайності у визначеннях не спостерігалось навіть серед представників однієї педагогічної епохи. Наприклад, відомий теоретик вітчизняного дитячого руху 20-тих років ХХ ст. І. Соколянський у статті ”Ув'язка соцвиху з дитячим рухом” (журнал „Радянська освіта”, 1925, №2) детально аналізує вісім різних визначень дитячого комуністичного руху [9, 13–14]. Сам педагог так визначає дане поняття: „Дитячий-же рух взагалі є дитяча активність, що виявляє собою реакції дитинства на всякі події, що виникають на суспільному тлі... Словом, оточення цілком відбивається на дитячій масі і наповнює зміст її поведінки, утворює в масі ті форми й угруповання, що неминує виникають внаслідок певних процесів серед суспільства взагалі. Так ми знаємо різні дитячі угруповання: національні, релігійні, партійні (укапістські), які й свідчать про те, що дитячий рух це не щось штучно витворене, але неминує явище в складних суспільних процесах” [8, 15–16].

Наведемо декілька прикладів сучасних визначень поняття „дитячий рух”.

Дитячий рух – закономірне явище. Свідченням цього є його походження, характер, цілі та роль у житті дитини. Дитячий рух є своєрідним інститутом соціалізації, унікальним феноменом соціально-громадянського виховання підростаючого покоління; формою активного вираження дитинства, що заявляє дорослим про дитячі потреби, проблеми, можливості, особливості, нагадує про себе, захищає свої права. Дитячий громадський рух – це природне, самостійне, поступове входження дітей у світ дорослих завдяки різноманітним сферам дитячої діяльності: освітній, родинній, ігровій [2, 4].

На думку укладачів „Педагогического энциклопедического словаря” (Москва, 2004) дитячий рух (дитячий громадський рух) – це сукупність

діяльності різних дитячих громадських організацій та дитячих громадських об'єднань; одна з форм соціально значущої діяльності дітей та молоді; соціальне явище, що охоплює велику групу дітей та підлітків, які прагнуть до об'єднання в межах дитячих спільнот. Дитячий рух сприяє самовираженню, самовизначенню та соціалізації особистості дитини. В дитячому русі дитина набуває соціального досвіду спілкування та діяльності і т.д.

На нашу думку, відсутність єдиного, сталого підходу до дефініції даного соціально-педагогічного феномену свідчить, насамперед, про небайдужість сучасних дослідників до вивчення його теорії і практики та потребі в удосконаленні педагогіки дитячого руху, соціокінетики як науки про соціальний рух в дитячому середовищі.

В історії розвитку вітчизняного дитячого руху залишається ще багато проблемних питань та невідомих фактів, які потребують ретельного висвітлення та об'єктивної оцінки. Проте вже сьогодні підтверджується думка про зародження та існування вітчизняного дитячого руху набагато раніше за офіційно прийнятий факт. Ґрунтовне вивчення історичного підґрунтя даного соціокультурного феномену стане в нагоді у плані врахування історичних уроків минулого у сучасній практиці діяльності дитячих організацій та об'єднань – різних не лише за напрямками діяльності, цілями, структурою, але й за історією і традиціями.

Таким чином, дослідження дитячого руху як середовища соціального виховання є актуальною проблемою для розвитку теорії і практики виховання. Історико-педагогічне дослідження соціального виховання через дитячий рух розкриває можливості дитячих громадських організацій, об'єдань одночасно як суб'єктів соціального виховання та структур дитячого руху на різних етапах його становлення та розвитку. Врахування історичного досвіду дитячого руху має наукове та практичне значення при обґрунтуванні соціально-педагогічного потенціалу сучасних структур дитячого руху та визначенні шляхів його ефективною реалізації в нових соціокультурних умовах.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів даної проблеми. Подальшого вивчення потребують такі питання: обґрунтування дитячого руху як соціально-педагогічного феномену з урахуванням конкретного історичного етапу його розвитку; характеристика основних етапів, тенденцій, закономірностей становлення та розвитку вітчизняного дитячого руху як соціально-педагогічної реальності; виявлення педагогічних інновацій дитячого руху з метою удосконалення теорії та практики виховання.

Список використаних джерел:

1. Головенько В.А. Корнієвський А.О. Український молодіжний рух: історія та сьогодення. – К.: Наукова думка, 1994. – 111 с.
2. Дитячі громадські організації. – Х.: Вид. гр. „Основа”, 2004. – 192 с.
3. Дитячі об'єднання України у вимірах минулого та сучасного: Довідник-посібник /Р.М. Охрімчук, Л.В. Шелестова, О.В. Кравченко та ін. – Луганськ: Альма-матер, 2006. – 256 с.
4. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
5. Корнієвський О.А., Якушик В.М. Молодіжний рух та політичні об'єднання в сучасній Україні / За ред М.Ф. Головатого та В.М. Якушика. – К.: Київське братство, 1997. – 132 с.
6. Миронов Н. Из истории детского движения. Изд. 2-е. – Харьков: Государственное издательство Украины, 1924. – 36 с.
7. Побірченко Н.С. Педагогічна і просвітницька діяльність українських Громад у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття: У 2 кн. – Кн. 1: Київська громада. – К.: Наук. світ, 2000. – 307 с.
8. Соколянський І. Дитрух – школа – учитель // Радянська освіта. – 1925. – №5. – С. 15–21
9. Соколянський І. Ув'язка соцвиху з дитячим рухом // Радянська освіта. – 1925. – №2. – С. 13–19

У статті висвітлено окремі аспекти історико-педагогічного досвіду дитячого руху як середовища соціального виховання, різні підходи до його визначення та періодизації.

В статье изложены отдельные аспекты историко-педагогического опыта детского движения как среды социального воспитания, разные подходы к его определению и периодизации.

The separate aspects of istoriko-pedagogichnogo experience of child's motion as environments of social education are reflected in the article, different going near his determination and division into periods.